

İNFORMASIYA HÜQUQU

QLOBAL İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ İNFORMASIYA İQTİSADİYYATI VƏ İNSAN HÜQUQLARINA TƏSİR ASPEKTLƏRİ

Gülnaz Rzayeva*

Xülasə

Qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılması prosesini sürətləndirən vacib amillərdən birini iqtisadi sahəyə xüsusi diqqət ayrılması təşkil edir. Bir tərəfdən, iqtisadi baxımdan zəif inkişaf, yəni maliyyə resurslarının kifayət qədər olmaması informasiyalaşdırma prosesinin də ləngiməsinə gətirib çıxarır. Çünki informasiyalaşdırma informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması, təqdim edilməsi, istifadə olunması əsasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının, təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün müəssisə, idarə və təşkilatların, vətəndaşların informasiya tələbatlarının və bu sahədəki hüquqlarının təmin edilməsinin optimal şəraitinin yaradılması üçün təşkilati, sosial-iqtisadi və elmi-texniki prosesdir.

Digər tərəfdən isə, cəmiyyətin üzvlərində maddi marağın oyadılmadığı bir şəraitdə istənilən inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Məhz ona görə də bütün dövlətlər informasiya cəmiyyəti quruculuğu dövründə insan hüquqlarının yeni cəmiyyətə uyğun realizəsi üçün geniş imkanlar açır. Bütün bu kimi proseslər nəticə etibarilə, “rəqəmsal iqtisadiyyat”, “informasiya iqtisadiyyatı”, “elektron ticarət” və s. yeni anlayışların meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə həyata keçirilən tədbirlər kompleksi informasiya cəmiyyətində hüquq və azadlıqların asan realizə formaları üçün optimal şərait yaradır. Məqalədə bu məsələlər informasiya-hüquqi və iqtisadi aspektdən ətraflı şərh olunur, təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: *insan hüquqları, informasiya cəmiyyəti, informasiya iqtisadiyyatı, beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə, milli-hüquqi tənzimləmə.*

I. Giriş

Qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılması iqtisadi amillər nəzərə alınmadan qeyri-mümkün və səmərəsiz olardı. Bu baxımdan, informasiya iqtisadiyyatı informasiya cəmiyyətinin inkişafında əsas təkanverici qüvvə hesab olunur. Təsadüfi deyil ki, müasir hüquq ədəbiyyatında müəlliflər informasiya cəmiyyətini artıq iqtisadi reallıq kimi qiymətləndirirlər. Məsələn, informasiya cəmiyyətinin tarixini və xarakterik xüsusiyyətlərini şərh edən Y.Unal yazır: “İnformasiya cəmiyyəti bir abstraksiya deyil, iqtisadi gerçəkdir. Yeni informasiya texnologiyaları ənənəvi sənaye fəaliyyətinə tətbiq olunacaq, yeni fəaliyyətlərə, əməliyyatlara və məhsullara həyat verəcəkdir [4, s.133].” İnformasiya iqtisadiyyatı - informasiya və biliklərin istehsalı, emalı, saxlanması və yayılması üzrə fəaliyyət nəticəsində daxili məhsulların axınını təmin edən iqtisadiyyatı əhatə edir. İnformasiya iqtisadiyyatının formalaşması informasiya cəmiyyətinin aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir: İnformasiya iqtisadiyyatı inkişafın əsas formasına çevrilir; Daxili məhsulların axınında informasiya kommu-

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi

nikasiyalarının, məhsullarının və xidmətlərinin payı artır; Cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi informasiya məhsulunun istehsalı ilə məşğul olur; İnformasiya əmtəəyə çevrilir, informasiya və bilik bazarı yaradılır və inkişaf edir; İnformasiya cəmiyyətində istehsal olunacaq məhsul kimi bilik və intellekt çıxış edir. İntellektual əməklə bağlı sənət sahələrini seçən insanların sayı günbəgün artır və s.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, informasiya iqtisadiyyatını informasiya cəmiyyəti quruculuğu kontekstində şərh etməyi, onlar arasında əlaqənin ikitərəfli xarakterini təhlil etməyi məqsədmüvafiq hesab edirik. Çünki bir tərəfdən, informasiya iqtisadiyyatı informasiya cəmiyyətinin elementlərindən biri kimi çıxış edir. Digər tərəfdən isə, informasiya iqtisadiyyatı informasiya cəmiyyəti quruculuğuna bilavasitə təsir etməsi ilə xarakterizə olunur. Bütün bunlar isə yeni cəmiyyətdə iqtisadi hüquqların realizəsi üçün bilavasitə geniş imkanlar açır.

II. İnformasiya cəmiyyətinin qurulması üzrə beynəlxalq təcrübə və iqtisadi hüquqların təminatı

Qeyd etmək lazımdır ki, qlobal informasiya cəmiyyətinin qurulması üzrə beynəlxalq fəaliyyət ilkin dövrlərdən başlayaraq, iqtisadi sahənin inkişaf etdirilməsini vacib faktor kimi nəzərdə tuturdu. Hələ 22 iyul 2000-ci il tarixdə “Böyük Səkkizlik” dövlətləri tərəfindən qəbul edilmiş “Qlobal İnformasiya Cəmiyyətinin Okinava Xartiyası”nda [11] 3 əsas ideoloji element ayrılımışdı ki, bunlardan birincisi İKT-nin dünya iqtisadiyyatının inkişafının stimulu kimi elan olunması idi. Bununla yanaşı, Xartiyada sonrakı inkişafın təmin olunması məqsədilə bir neçə prioritet istiqamət müəyyən edilir: Siyasi, normativ və şəbəkə təminatı; Texniki uyğunlaşmanın yüksəldilməsi, əlyətərliyin genişləndirilməsi və xərclərin azaldılması; İnsan potensialının möhkəmləndirilməsi; Elektron-ticarətin qlobal şəbəkəsində iştiraka həvəsləndirmə.

Göründüyü kimi, sadalanan prioritet istiqamətlər hamısı iqtisadi inkişaf səviyyəsinin də yüksəldilməsini nəzərdə tutur.

Ümumi Avropa konfransının 7-9 noyabr 2002-ci il tarixində keçirilmiş nəticələrinə əsasən qəbul edilmiş “İnformasiya cəmiyyətinə doğru: prinsiplər, strategiyalar, prioritetlər adlı 2002-ci il Buxarest Bəyannaməsi”ndə [14] də “Elektron kommersiya fəaliyyəti: rəqabətin gücləndirilməsi və iş yerlərində keyfiyyətin yüksəldilməsi” prioritet istiqamət kimi ön plana çəkilmişdir.

2003-cü ildə Cenevrədə İnformasiya Cəmiyyəti Məsələləri üzrə Ümumdünya Sammitində qəbul edilmiş Prinsiplər Bəyannaməsinə [17, mad.1] müvafiq olaraq, informasiya cəmiyyətinin qurulmasında ən başlıca məqsədlərdən biri keçid iqtisadiyyatını yaşayan, inkişaf etməkdə olan və ya zəif inkişaf etmiş dövlətlərin də İKT-dən istifadə imkanlarını genişləndirmək və onların inkişafını təmin etməkdir. Şübhəsiz ki, qeyd olunan bütün məqsədlərin yerinə yetirilməsi üçün maraqlı tərəflər həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə həmrəy olmalıdırlar. Belə həmrəylik, tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq olmazsa, informasiya cəmiyyətinin normal inkişafını təmin etmək mümkün deyil. Prinsiplər Bəyannaməsi də bunu bəyan edərək, “İnkişaf məqsədilə İKT-nin tətbiqi üzrə dövlət idarəetmə

orqanlarının və maraqlı tərəflərin birgə iştirakı” prinsipini müəyyənləşdirir. Bununla yanaşı, beynəlxalq və regional əməkdaşlıq prinsipinə də xüsusi önəm verilir. Çünki məhz bu prinsipə riayət olunması dünya dövlətləri arasında qlobal fərqlərin aradan qaldırılmasına kömək edə bilər. Prinsiplər Bəyannaməsinin 60-cı bəndində birbaşa olaraq, hər kəs üçün açıq olan qlobal informasiya cəmiyyətinin qurulması üzrə beynəlxalq və regional əməkdaşlıq inkişaf etdirilməli və bunun əsasında milli hüquqi tənzimətə müəyyənləşdirilməlidir. Əgər söhbət qlobal bir cəmiyyətdən gedirsə, beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan bu cəmiyyəti təsəvvür etmək mümkün deyil. Məhz bu prinsipin icrasının göstəricisidir ki, müxtəlif regionlar üzrə dövlətlər qarşılıqlı müqavilə və razılaşmalar imzalayır və İKT-nin inkişafı üzrə müxtəlif tədbirlər təşkil edirlər.

Tunis Sammitində (15 noyabr 2005-ci il) qəbul edilmiş “Tunis Öhdəliyi”ndə də İKT-nin tətbiqinin iqtisadi inkişaf üçün əsas rol oynadığı qeyd edilir, İKT-nin tətbiqi nəticəsində yaranan təhlükələrə qarşı səmərəli mübarizə aparmağın zəruriliyi vurğulanır. Eləcə də, informasiya cəmiyyətinin inkişaf səviyyəsini öyrənmək, rəqəmsal bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün müvafiq monitoring və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsinə dair öhdəlik götürülürdü. “İnformasiya Cəmiyyəti üçün Tunis Proqramında” informasiya bərabərsizliyinin aradan qaldırılması üçün maliyyə mexanizmlərini müəyyənləşdirmək, İnternetin tənzimlənməsi məsələlərinə diqqəti artırmaq kimi məsələlər öz əksini tapmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, bütün iştirakçılar informasiya əlyetərliyinin təmin olunması üçün birgə əməkdaşlığın xüsusi əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir və sonda qarşıya qoyulan öhdəliklərin tamlıqla icra olunacağına inandıqlarını xüsusi vurğulayırlar. Bütün bu kimi öhdəliklərin müəyyən olunması mahiyyət etibarilə iqtisadi hüquqların təminatına xidmət edir.

Qeyd olunan beynəlxalq sənədlərin sayını artırmaq olar. Belə ki, qlobal informasiya cəmiyyəti quruculuğu davam etdirildikcə iqtisadi hüquqların realizəsinin daha yeni formaları meydana çıxır və bu da iqtisadi münasibətlərin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsinə marağı artırır. Hətta, üçüncü nəsil hüquqların inkişafına yönəlmiş bir çox beynəlxalq normalar da iqtisadi inkişafın zəruriliyini nəzərdə tutur. Məsələn, 1986-cı ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş “İnkişaf hüququ haqqında” Bəyannamədə inkişaf hüququ ayrılmaz hüquq kimi tanınır və belə inkişaf eyni zamanda iqtisadi sferanı da əhatə edir [15, mad. 1].

III. İqtisadi fərqlilik və sosial münasibətlər

Vətəndaş cəmiyyəti qeyri-dövlət iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni-mənəvi, dini-əxlaqi, ailəvi, milli və başqa münasibətlərin məcmusu olub, azad vətəndaşların və könüllü formalaşmış təşkilat və assosiasiyaların dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən onların fəaliyyətlərinə birbaşa müdaxilələri və özbaşına reqlamentləşdirmələri qanunla məhdudlaşdıran özünümüdafiə sferasıdır. Vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu o zaman mümkündür ki, sosial əlaqələrin bütün sahələrində, o cümlədən, iqtisadi, siyasi, mənəvi sferalarda şəxsiyyətin yaradıcılıq imkanlarının aktiv təzahürü şəraitində münasibətlər yaranır. Qısa sözlə desək,

vətəndaş cəmiyyətində cəmiyyət dövlət üçün yox, dövlət cəmiyyət üçün fəaliyyət göstərir. Ona görə də dövlət öz informasiya siyasətini vətəndaşların maraqlarını nəzərə almadan həyata keçirərsə, nəticə etibarilə belə bir siyasəti uğursuz hesab etmək olar. Bununla bağlı, Fridrix Nauman Fondunun Şərqi Asiya və Şimali Afrika üzrə regional direktoru Ronald Meynardusun kiberoptimist və kiberpessimist yanaşmaya bölgüsünü qeyd etmək yerinə düşərdi. R.Meynardusa görə, kiberoptimistlər hesab edirlər ki, İKT-nin inkişafı vətəndaş cəmiyyətinə müsbət təsir göstərir. İnformasiya və biliklərin əlyətərliyi nəticə etibarilə, vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin bərabər səviyyədə cəmiyyətin bütün sferalarında iştirakını təmin edəcəkdir. İKT-nin tətbiqi demokratik ünsürlərin inkişafını da şərtləndirəcəkdir.

Kiberpessimistlər isə tam əksinə çıxış edərək, İnternetin əks təsirə malik olduğunu söyləyirlər. Onların fikrincə, İnternet varlılar və kasıblar, siyasi həyatda aktiv iştirak edənlər və etməyənlər arasında uçuruma gətirib çıxaracaqdır. Bu mövqenin tərəfdarları öz şərhlərini statistik göstəricilər əsasında sübut etməyə çalışırlar: İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının statistik məlumatına görə, XXI əsrin əvvəllərində 54,3% amerikalı hər gün İnternetdən istifadə edirdisə, Afrikada bu rəqəm 0,4% təşkil edirdi. İnkişaf etmiş dövlətlərin hegemonluğu onda özünü büruzə verir ki, kiberməkanda ingilis dilindən istifadə olunur [12]. Doğrudur, kiberpessimist mövqenin şərhini inkar etmək olmaz. Həqiqətən, müasir dünyada rəqəmsal bərabərsizlik hökm sürür. Lakin bu bərabərsizlik İKT-nin inkişafının və tətbiqinin nəticəsi deyil. Rəqəmsal bərabərsizliyin özünün səbəbləri qismində ənənəvi cəmiyyətdə mövcud olan fərqlilik və ənənəvi cəmiyyətin sərt, qeyri-obyektiv qanunları çıxış edir. Əksinə, informasiya cəmiyyətinin formalaşması və İKT-nin tətbiqində məhz həmin bərabərsizliyin aradan qaldırılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. Təsadüfi deyil ki, YUNESKO-nun hesabatlarında bilik cəmiyyətlərinin yaradılması ideyası, eləcə də mədəni irsin və linqvistik müxtəlifliyin qorunub saxlanması ilə bağlı məsələlər məhz İKT-nin tətbiqində bütün insanların bərabər iştirakının təminatına istiqamətlənmişdir. Bununla yanaşı, Prinsiplər Bəyannaməsində nəzərdə tutulan inkişaf məqsədilə İKT-nin tətbiqi üzrə dövlət idarəetmə orqanlarının və maraqlı tərəflərin birgə iştirakı prinsipi maraqlı tərəflər sırasında vətəndaş cəmiyyətini də tanıyır. Digər tərəfdən isə, müasir dövrdə İKT-nin vətəndaş cəmiyyətinin elementlərinə müsbət təsirini inkar etmək düzgün olmazdı. Əksər hallarda informasiyalaşdırma prosesi vətəndaşların aktivliyinin artırılması ilə nəticələnir. Məsələn, elektron səsvermənin köməyiylə seçici aktivliyini artırmaq mümkün olur və s.

Beləliklə, sosial münasibətlərin inkişafı bilavasitə iqtisadi inkişafa söykənir və onlar arasında qarşılıqlı təsir ikitərəfli səciyyə daşıyır. Məhz ona görə də bəzi tədqiqatçılar ənənəvi cəmiyyətdə baş verən prosesləri ön plana çəkərək, mövcud sinfi fərqlərin informasiya bazarına təsirindən bəhs edirlər [13]. İqtisadi amilləri rəhbər tutan digər müəlliflər isə hər zaman onu sosial faktorlarla paralel şərh edirlər [5].

Sosial dövlət “vətəndaş-cəmiyyət-dövlət” münasibətlərinin yeni bir forması, daha yüksək səviyyəsi olub, hər bir vətəndaşın, onun ailə üzvlərinin həyatı və rifahı naminə layihələrə üstünlük verir, insanların öz potensial imkanlarını reallaşdırmaq üçün hüquqi və iqtisadi müstəvidə qanuni şərait yaradır. Sosial dövlət öz vətəndaşlarının sosial, iqtisadi, hüquqi və mənəvi azadlıqlarını təmin edir, cəmiyyət üzvləri arasında sosial bərabərsizliyi minimuma endirməyə çalışır. Unutmamalıyıq ki, məhz həmin sosial bərabərsizlik rəqəmsal bərabərsizliyi şərtləndirən amillərdən biri kimi çıxış edir. Ona görə də bütövlükdə informasiya sahəsində mövcud problemlərin həlli, o cümlədən informasiya hüquqlarının təminatı sosial dövlətin də inkişafını şərtləndirir. Digər tərəfdən isə, qeyd etməliyik ki, informasiya cəmiyyətinin formalaşması sosial transformasiyaya gətirib çıxarmışdır. Sosial transformasiya - sosial sistemlərin və institutların bir formadan başqa formaya keçid alması deməkdir. İnformasiya cəmiyyətində sosial transformasiya insanların İKT-nin inkişafı ilə bərabər yeni sistemə uyğun inkişafını əhatə edir. Beləliklə, qlobal informasiya cəmiyyətində sosial dövlət modeli də mövcud tempə uyğun inkişaf edir. “Tempora mutantur et nos mutamur in illis” prinsipi ilə öz dövlət siyasətini həyata keçirən respublikamızda sosial dövlət modelinin inkişaf perspektivləri açıq-aşkar müşahidə olunur. Təsədüfi deyil ki, həmin perspektivlər “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının əsas istiqamətləri sırasında ön plana çəkilmişdir.

İnformasiya cəmiyyətinin formalaşdırılması bütövlükdə cəmiyyət üzvlərinin aktivliyini nəzərdə tutduğu üçün “elektron vətəndaş” anlayışının məzmunu günbəgün genişləndirilir. İlk dövrlərdə “e-vətəndaş” yalnız İnternetdən istifadə ilə əlaqələndirilərək şərh olunurdusa, hal-hazırda bu termin geniş məzmunu malik olub, 9 elementi əhatə edir ki, bunlardan biri də elektron ticarətdir. Elektron ticarət - malların elektron alışı və satışı əhatə edir. Elektron vətəndaş rəqəmsal alışı üstünlüklərini, eləcə də elektron satışın qanuni tərəflərini bilməklə, elektron iqtisadiyyatda istehlakçıya çevrilməyi bacarmalıdır. Təbii ki, xarici dövlətə və ya hər hansı bir mağazaya getmədən tələb olunan məhsulların ünvana çatdırılması istənilən vətəndaşın maraq dairəsinə çevrilə bilər.

E-vətəndaşlığın elementlərindən açıq-aydın görünür ki, ənənəvi olaraq, mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqların fərqləndirilməsi informasiya cəmiyyətində də davam edir. Deməli, qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşması insan hüquq və azadlıqlarının zamanın tələbinə uyğun olaraq, inkişaf tempini müəyyənləşdirir. Məsələn, elektronlaşdırmanın təsiri əmək hüquqlarının realizəsində dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Elektron informasiya sistemlərindən istifadə hər bir kəsə öz əmək fəaliyyəti ilə bağlı məlumatları asanlıqla əldə etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Bundan başqa, müasir cəmiyyətdə baş verən yeniliklər əmək münasibətlərinin distant əmək münasibətləri formasında inkişafına təkan vermişdir. Distant əmək münasibətlərində işin yerinə yetirilməsi, işin nəticəsinin təhvil verilməsi İKT-nin xüsusən, kompüter şəbəkələrinin və İnternet texnologiyalarının köməyi ilə həyata keçirilir. Belə ki, distant əmək münasibətləri şəraitində işəgötürən və işçi bir-birindən yüzlərlə

kilometr uzaqda ola bilər, İnternet isə bu halda işlərin nəticələrini göndərmək üçün vasitəçi rolunu oynayır, işəgötürənlə (sifarişçi ilə) işçi (icraçı) arasındakı pul hesablaşmaları bank, poçt və ya elektron ödəniş vasitəsilə həyata keçirilir.

Və ya başqa bir misal: Sahibkarlıq hüququ kimi vacib bir hüququn həyata keçirilməsi yeni şəraitə uyğun olaraq inkişaf edir, elektron ticarət, elektron ticarətin iştirakçıları kimi yeni anlayışların yaranmasını şərtləndirir. Müasir İKT-nin imkanlarından istifadə etməklə, iqtisadi hüquqlarını həyata keçirən hər bir kəs daha asan və sərfəli yollarla gəlir əldə etmək və ya istehlak tələbatlarını ödəmək imkanı qazanır.

Eyni zamanda, digər insan hüquq və azadlıqlarının da inkişafı bir çox iqtisadi institutları formalaşdırmış olur. Məsələn, insan inkişafının əsasında onun sağlamlığının qorunması dayanır ki, bunu ekoloji cəhətdən təmiz ətraf mühit olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Məhz ona görə də yalnız fərdlərin deyil, xalqların toplu şəkildə sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ üçüncü nəsil hüquqlardan biri kimi tanınır. Bütün dünya üzrə ətraf mühitin qorunmasına istiqamətlənmiş tədbirləri əhatə edən “iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması” davamlı və insan potensialına əsaslanan inkişaf istiqamətində yeni tendensiya və çağırışları (“yaşıl istehsal”, “yaşıl həyat tərzini”, “yaşıl istehlak”, “yaşıl davranış” və s.) meydana gətirmişdir. Fikrimizcə, qeyd olunan səbəblər ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun xüsusi ayrılmasını və ayrıca bir qanunla tənzimlənməsini şərtləndirmişdir. Belə ki, “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında” 12 mart 2002-ci il Azərbaycan Respublikasının Qanunu ətraf mühitin vəziyyətinə və təbii ehtiyatlardan istifadəyə dair dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarından, həmçinin məsul şəxslərdən tam, dəqiq, vaxtında informasiya almaqla bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Qeyd olunanlar informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılmasında iqtisadi faktorların rolunu və mühüm əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir.

IV. Azərbaycan Respublikasında informasiya iqtisadiyyatının inkişafı üzrə tədbirlər və onların iqtisadi hüquqların təminatında rolu

Hər hansı bir yeni mühitdə iqtisadi məsələlər diqqətdən kənar qalarsa, qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq qeyri-mümkün olar. Çünki iqtisadi stimullaşdırma istənilən inkişaf üçün əvəzənilməz əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə informasiya sahəsində dövlət siyasətinin istiqamətləri sırasında aşağıdakılar xüsusi mövqeyə malikdir:

- informasiya ehtiyatları, sistemləri, texnologiyaları və onların təminat vasitələri üzərində mülkiyyətin bütün formalarının inkişafına, informasiya məhsulları və xidmətləri bazarının formalaşmasına yardım edilməsi;

- informasiya məhsulları və xidmətləri bazarında informasiya münasibətlərinin subyektləri, o cümlədən xarici subyektlər tərəfindən inhisar fəaliyyəti və haqsız rəqabətin qarşısının alınması və yol verilməməsi.

Məhz azad bazar rəqabətinin olduğu bir şəraitdə informasiya sahəsinin inkişaf etdirilməsi real ola bilər. Ona görə də 2003-2012-ci illər üçün Milli Strate-

giya elektron iqtisadiyyat istiqaməti üzrə aşağıdakı tədbirlərin icrasını zərurət kimi müəyyənləşdirir: elektron ticarətin həyata keçirilməsi, elektron ödənişlərin geniş miqyasda istifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması; informasiya xidmətləri sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması; informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının iqtisadiyyatın dövlət və özəl sektorlarında geniş tətbiq olunmasının stimullaşdırılması; biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata keçid üçün şəraitin yaradılması.

Eyni istiqamətlər 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiyada da nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya”da ölkə daxilində cari vəziyyət ətrafı təsvir olunur. Strategiyaya görə, Azərbaycan Respublikasında İKT-nin inkişaf etdirilməsi üçün görülən işlər nəticəsində ölkənin ümumdünya elektron məkanına daha sürətli inteqrasiyası, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının (e-hökumət, e-ticarət, distant təhsil və s.) təşəkkül tapması, informasiya və bilik bazarının yaradılması, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində səmərəliliyin artırılması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Dövlətin xüsusi diqqətində olan bu sahənin ölkə iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün prioritetlərdən olduğu bəyan edilmiş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 yanvar 2013-cü il tarixli 2664 nömrəli Sərəncamı ilə 2013-cü il Azərbaycan Respublikasında “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili” elan edilmişdir.

Ölkədə rəqabətədavamlı və yüksək ixrac potensialı, innovativ İKT sənayesinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları ilə Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu və “Yüksək Texnologiyalar Parkı” yaradılmışdır. Bu yeni qurumlar Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının güclənməsinə, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və ölkədə İKT məhsullarının istehsalının genişlənməsinə, yeni yaranan şirkətlərin fəaliyyətinin təşkilinə və innovativ təşəbbüslərə (“start-up”lara) maliyyə dəstəyini və təşkilati dəstəyi təmin edəcəklər.

Azərbaycanın müasir informasiya təminatı və təhlükəsizliyi siyasəti hüquqi, təşkilati-texniki və iqtisadi metodlarla təmin olunur. Hüquqi metodlar informasiya sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların, informasiya təminatı və təhlükəsizliyi ilə bağlı normativ metodiki sənədlərin işlənilib hazırlanması və qəbulunu nəzərdə tutur. Təşkilati-texniki metodlara informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin normal fəaliyyətinə təhlükə yaradan texniki qurğuların, proqramların aşkarlanması və s. daxildir. İqtisadi metodlar isə informasiya təminatı və təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində iqtisadi tədbirlərin görülməsi və onların maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədardır [2, s.184].

Qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesində beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində də Azərbaycan Respublikasının rolu az deyil. Belə ki, 2004-cü ilin 25-28 noyabr tarixlərində Bakıda keçirilən Rəqəmli uçurum və bilik iqtisadiyyatı üzrə Bakı Bəyannaməsini qeyd etmək lazımdır. Bəyannamədə

göstərilir ki, Avrasiya regionunun gələcəyi “rəqəmli uçurum”un aradan qaldırılması və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata keçidi təmin edəcək fəaliyyət siyasətindən asılıdır. Bu siyasət biliklər iqtisadiyyatının imkanlarının hamıya açıq və əlyetər olmasını, həmçinin onun asılı olduğu informasiya infrastrukturunun təhlükəsizliyini, sağlamlığını və dayanıqlığını təmin etməlidir.

Hesab edirik ki, dövlətdaxili hüquqda əhalinin həvəsləndirilməsi sahəsində tədbirlərə daha çox diqqət yetirilməlidir. Çünki məhz həvəsləndirici tədbirlər nəticəsində cəmiyyətin sadə təbəqələrində İKT-yə maraq oyatmaq olar. Ona görə də ayrı-ayrı fərdlər arasında rəqəmsal bərabərsizliyin aradan qaldırılması üzrə həm ümumi, həm də xüsusi müxtəlif tədbirlər siyahısının müəyyənləşdirilməsi daha məqsədamüvafiqdir. Azərbaycan Respublikasında biznes sektorunda İKT-nin tətbiqinin genişləndirilməsi və internet iqtisadiyyatının, o cümlədən elektron ticarətin inkişaf etdirilməsi, habelə İKT və yüksək texnologiyalar üzrə “start-up” layihələrin dəstəklənməsi, kiçik və orta sahibkarların biznes proseslərində İKT-ni tətbiq etmələrinə kömək göstərilməsi və s. bu kimi tədbirlər insanlarda İKT-yə marağı artırır və bu sahədə uğurun əldə olunması statistik məlumatlardan açıq-aydın görünür.

Respublikamızda iqtisadi sahədə olan informasiyanın xüsusi önəm daşması “Dövlət sirri haqqında” 7 sentyabr 2004-cü il tarixli AR Qanunun 5-ci maddəsində dövlət sirrini təşkil edən məlumatlar sırasında iqtisadi sahədə olan məlumatların daxil edilməsi ilə nəticələnmişdir. Həmin məlumatların yayılması, eləcə də digər sahələr üzrə dövlət sirrinin yayılması iqtisadi ziyan vrurulmasına da səbəb ola bilər. İqtisadi ziyan birbaşa və dolaylı xarakterli olur. Məsələn, hərbi məlumatların yayılması nəticəsində dövlətin təhlükəsizliyinin təminatı sistemləri artıq öz əhəmiyyətini itirmiş olur və onların yenidən işlənilib hazırlanması və təşkili böyük miqdarda maddi vəsait tələb edir ki, belə ziyan birbaşa səciyyə daşıyır. Dolaylı ziyan isə dövlət sirrinin yayılması nəticəsində əvvəllər bağlanmış müqavilələrin iştirakçılarının Azərbaycan Respublikasına etimadının azalmasında və bir çox iqtisadi gəlir gətirən müqavilələrdən imtina etməsində özünü büruzə verə bilər.

V. Nəticə

I. İnformasiya cəmiyyəti quruculuğu əsas etibarilə, bütün cəmiyyət üzvlərinin informasiyalaşma prosesində aktiv iştirakını nəzərdə tutduğu üçün burada rəhbər prinsip əsas insan hüquq və azadlıqlarının təminatından ibarətdir. İqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş hər bir şəxs aktivliyi ilə xarakterizə oluna bilməz. Çünki hər şeydən əvvəl, insan yeni şəraitdən öz gəlir mənbələrini artırmaq məqsədilə istifadə edir. Bu baxımdan, informasiya iqtisadiyyatı informasiya hüququnun əsas tədqiqat obyektlərindən birini təşkil edir. Məhz informasiya cəmiyyətinin ona nə kimi töhfələr verdiyini anlayan cəmiyyət üzvü iqtisadi maraqlara daha çox üstünlük verir. Həmin maraqların hüququayğun olması iqtisadi hüquqların realizəsində vacib faktor hesab olunur. Bu baxımdan, “İnformasiya hüququ”

fənni çərçivəsində informasiya iqtisadiyyatı ilə bağlı problemlərin şərh olunması məqsədmüvafiqdir.

II. Hesab edirik ki, dövlətdaxili hüquqda əhalinin həvəsləndirilməsi sahəsində tədbirlərə daha çox diqqət yetirilməlidir. Çünki məhz həvəsləndirici tədbirlər nəticəsində cəmiyyətin sadə təbəqələrində İKT-yə maraq oyatmaq olar. Ona görə də ayrı-ayrı fərdlər arasında rəqəmsal bərabərsizliyin aradan qaldırılması üzrə həm ümumi, həm də xüsusi müxtəlif tədbirlər siyahısının müəyyənləşdirilməsi daha məqsədmüvafiqdir. Azərbaycan Respublikasında biznes sektorunda İKT-nin tətbiqinin genişləndirilməsi və internet iqtisadiyyatının, o cümlədən elektron ticarətin inkişaf etdirilməsi, habelə İKT və yüksək texnologiyalar üzrə “start-up” layihələrin dəstəklənməsi, kiçik və orta sahibkarların biznes proseslərində İKT-ni tətbiq etmələrinə kömək göstərilməsi və s. bu kimi tədbirlər insanlarda İKT-yə marağı artırır. Məhz belə siyasətin nəticəsidir ki, ölkə daxilində vətəndaşlar müxtəlif sosial şəbəkələrdən istifadə etməklə alqı-satqı və s. kommersiya xidmətləri göstərir və ya bu xidmətlərdən istifadə edirlər. Lakin e-ticarəti tənzimləyən müxtəlif qanunların qəbul edilməsinə baxmayaraq, hələ də bu sahədə tənzimlənmə mexanizmində problemlər vardır və vergidən yayınma halları çoxluq təşkil edir. Bununla bağlı, yalnız Azərbaycanda deyil, bütün dövlətlərdə e-ticarətin subyektlərinin fəaliyyətinin vaxtaşırı monitorinqinin aparılması məqsəduyğundur.

III. Həm beynəlxalq, həm də milli hüquq vətəndaşa bir çox iqtisadi hüquq və azadlıqlar vəd edə bilər. Lakin vətəndaş bu hüquq və azadlıqları realizə etmək bacarığına malik deyilsə, sonda effektiv nəticəni əldə etmək heç də mümkün olmayacaqdır. Belə bacarıqsızlıq isə yalnız iqtisadi bərabərsizlikdən irəli gəlir. Cəmiyyətdə mövcud olan rəqəmsal bərabərsizliyin kökündə dayanan ənənəvi sosial, siyasi, irqi və s. fərqliliklər iqtisadi bərabərsizliyə də təsir göstərir. Məsələn, dövlət vətəndaşa e-ticarətin həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır və bu, azad sahibkarlıq hüququnun maneəsiz realizəsi deməkdir. Lakin sosial baxımdan fərqliliyin olması bəzi vətəndaşların ona verilən imkanlardan məlumatlılığına, həmin imkanlardan istifadə etməməsinə gətirib çıxarır. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə, dövlətin iqtisadi vəziyyətini mənfi xarakterizə edir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, informasiya iqtisadiyyatının müsbət tərəflərinin adı vətəndaşlara aşılması ilə bağlı tədbirlər görülməlidir. İnformasiya iqtisadiyyatının müxtəlif aspektləri barədə orta təhsil müəssisələrində uşaqlara kiçik yaşlarından məlumatların çatdırılması da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki artıq bir şəxsiyyət kimi formalaşmış müəyyən yaş həddinə çatmış şəxsə maaşlandırma tədbirinin tətbiqi ilə müqayisədə erkən yaşlarından insanlara belə tədbirlərin tətbiqi daha səmərəli nəticə verə bilər. Fikrimizcə, bu, həmçinin, informasiya iqtisadiyyatında baş verən bir çox hüquq pozuntularının da qarşısını ala bilər. Məsələn, e-ticarətin subyektinə çevrilən şəxs vergidən yayınma hallarından uzaq qaçmaq barədə vaxtında məlumatlandırılarsa, belə hallara az rast gəlinə bilər.

Həmçinin qeyd etməliyik ki, cəmiyyətin təxminən bütün üzvlərinin KİV-dən istifadə etməsi burada İKT ilə bağlı məlumatların yerləşdirilməsinə şərait yaradır. Lakin əhalinin heç də hamısı savadlı təbəqəyə aid deyil. Ona görə də sırf informasiya cəmiyyəti, informasiya iqtisadiyyatı, elektron dövlət problemləri ilə bağlı televiziya verilişlərinin hazırlanması o qədər də səmərə verməyə bilər. Bu baxımdan, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almaq daha düzgün olar. Müxtəlif kütlənin maraq dairəsinə uyğun olan televiziya və radio verilişlərində bilavasitə üsullarla və yorucu olmayan formada hər hansı bir məlumatın verilməsi ilə vətəndaşlarda informasiya sahəsinə marağın oyadılmasına nail olmaq mümkündür. Burada həmçinin, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, əhalinin müxtəlif təbəqələri KİV-in müxtəlif formalarından istifadə edir. Ona görə də təsir üsullarının yalnız televiziya və radio yayımı ilə məhdudlaşmayıb, bütün yayım formalarını əhatə etməsi daha uğurlu nəticələr verə bilər. Məhz ona görə Milli Strategiyalarda əhalinin maarifləndirilməsi və teleişin tətbiqi informasiya cəmiyyətinin yarandığı gündən prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Burada yaşlı nəslin İKT-yə marağının artırılmasına da xüsusi diqqət ayrılır. Dünya təcrübəsində tətbiq olunan telefonlara müxtəlif mobil əlavələrin yüklənməsi, eləcə də yaşlı insanlar üçün yaradılan təhsil müəssisələrində (University of the Third Age) kompüter biliklərinin aşılması kimi tədbirlərin respublikamızda da tətbiqi daha yüksək səmərə verə bilər. Nəticədə yaşlı nəslin təcrübə biliklərindən yararlanmaq və həmin bilikləri yeni şəraitə uyğun formada tətbiq etmək mümkündür.

Beləliklə, məhz iqtisadi inkişafın yüksək olduğu bir şəraitdə informasiya cəmiyyəti quruculuğu üzrə qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələri bütünlüklə yerinə yetirmək mümkün olur. Ona görə də həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə aparılan hüquqi, texniki və təşkilati tədbirlər planı qeyd olunan məqsəd və vəzifələrin icrasına xidmət istiqamətlənmişdir. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında deyildiyi kimi: “Qloballaşma şəraitində innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni müstəvidə genişlənməsi ilə bütün dünyada iqtisadi və təsərrüfat proseslərinin dəyişmə tempi, innovativ yeniliklərin yayılması, onların istehsal sahəsində tətbiqi misli görünməmiş şəkildə sürətlənir. Bu, əslində qloballaşmanın “müsbət yüklü” effektidir və getdikcə daha çox ölkənin innovasiya sahəsindəki nailiyyətlərdən, qabaqcıl texniki standartlardan və idarəetmədə yeni metodlardan yararlanmasına imkan verir. Proqnozlara görə, yaxın və nisbətən uzaq gələcəkdə dünya iqtisadiyyatında artım məhz bu amilin təsiri nəticəsində baş verəcəkdir”.

İstinadlar:

- 1.Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2013, 507 s.
- 2.Həsənov Ə.M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. Bakı^ Zərdabi LTD, 2016, 700 s.
- 3.Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti: Dərslük, Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, 631 s.

- 4.Yenal Ünal. Bilgi toplumunun tarihçesi. // Tarih Okulu, Sonbahar, 2009, Sayı V, s. 123-144
- 5.Суслов Д., Царик Ю. Информационное общество. Интеллектуальный клуб «Аркс» БГУ. <http://www.contrtv.ru/common/1566/?search=%2>
- 6.Chris, Dixon & David, W. Smith (2002). Economic and Social Development in Pacific Asia. Routledge, 2002, 231 p.
- 7.European Commission. eEurope: An Information Society For All. Communication on a Commission Initiative for the Special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000, COM (99) 687 final, 8 December 1999, <http://aei.pitt.edu/3532/>
- 8.Fritz, Machlup. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton University Press, 1962, 416 p.
- 9.Government of Canada. Building a more innovative economy. Produced by Industry Canada, 1994. http://publications.gc.ca/collections/collection_2016/isde-ised/C2-254-1994-1-eng.pdf
- 10.IT Strategy Headquarters. E-Japan Strategy, 2001. https://japan.kantei.go.jp/it/network/0122full_e.html
- 11.Okinawa Charter on Global Information Society. Adopted at the Group of Eight (G-8) Summit in Late July 22, 2000. <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2000/documents/charter.html>
- 12.Ronald, Meinardus. The Political Impact of the Internet. Business World Internet Edition, Manila: Published in two Parts: March 26, 2003, and March 27, 2003. <http://www.fnf.org.ph/liberalopinion/political-impact-of-the-internet.htm>
- 13.Shiller Hebert I. Information Inequality: The Deepening Social Crisis in America. New York: Routledge 1995, 149 p.
- 14.The Bucharest Declaration. Towards an Information Society: Principles, Strategy, and Priorities for Action. Bucharest Pan-European Conference in Preparation of the World Summit on the Information Society, 9 November 2002. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/stategy_doc_bucharest_declaration.pdf
- 15.UN General Assembly. Declaration on the Right to Development. A/RES/41/128, 4 December 1986, 97th Plenary Meeting. <http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm>
- 16.UNESCO World Report. Toward knowledge societies. France: Imprimerie Corlet, Condé-sur-Noireau, 2005, 227 p.
- 17.World Summit on Information Society. Declaration of Principles - Building the Information Society: A global challenge in the new Millennium. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E (Geneva), 2003. <http://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html>
- 18.World Summit on Information Society. Tunis Agenda for the Information Society, 2005. <http://www.itu.int/net/wsis/docs2/tunis/off/6rev1.html>

INFORMATION ECONOMY IN THE GLOBAL INFORMATION SOCIETY AND ASPECTS OF ITS INFLUENCE ON HUMAN RIGHTS

Gulnoz Rzayeva*

Abstract

One of the essential factors for accelerating the process of global information society formation is economic development. On the one hand, poor economic development, namely the scare of financial resources, impedes the process of informatization. Needless to say, that the

* Ph.D. in Law, Baku State University

informatization is the organizational social-economic and scientific-technical process of creation of optimal conditions for ensuring corresponding rights and meeting the needs of citizens, state power bodies, municipal organizations and all forms of entities and organizations notwithstanding their legal institutional framework or types of ownership by formation, providing and using information resources.

On the other hand, it is complicated to achieve the desired progress while there is no induced economic interest among the members of the society. Bearing this in mind, governments in the process of maintaining the information society provide favourable conditions for securing human rights. As a result, such kind of initiatives brought to the limelight such definitions as following: "digital economy", "information economy", "electronic commerce", etc. The set of initiatives undertaken at the international and national levels creates the optimal environment for overcoming digital inequality and ensuring human rights in the global information society. In this article, the above-mentioned issues are considered from legal and economic perspective.

Keywords: *human rights, information society, information economy, international framework, national regulation.*

ИНФОРМАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА В ГЛОБАЛЬНОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ И АСПЕКТЫ ЕЕ ВЛИЯНИЯ НА ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Гюльназ Рзаева*

Резюме

Одним из существенных факторов для ускорения процесса глобального формирования информационного общества является экономическое развитие. С одной стороны, слабое экономическое развитие, а именно, недостаточность финансовых ресурсов, препятствует процессу информатизации. Информатизация - организационный социально-экономический и научно-технический процесс создания оптимальных условий для обеспечения соответствующих прав и удовлетворения потребностей граждан, государственной власти, муниципальных организаций и всех форм предприятий и организаций несмотря на их юридическую организационную структуру или типы собственности формирования, обеспечения и использования информационных ресурсов.

С другой стороны, это сложно достичь желаемого прогресса, в то время как нет никакого вызванного экономического интереса среди членов общества. Принимая во внимание это, правительство в процессе поддержания информационного общества обеспечивает благоприятные условия для реализации прав человека. В результате такой вид инициативы приносит к центру внимания такие определения как «цифровая экономика», «информационная экономика», «электронная коммерция» и т.д. Набор инициатив, принятых на международных и национальных уровнях, создает оптимальную окружающую среду для преодоления цифрового неравенства и обеспечения прав и свобод в глобальном информационном обществе. В этой статье вышеупомянутые проблемы рассматриваются с информационно-правовых и экономических точек зрения.

Ключевые слова: *права человека, информационное общество, информационная экономика, международное регулирование, национальное регулирование.*

* доктор философии по праву, Бакинский государственный университет